

DOROTA KORNAS-BIELA

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Obraz ojca i matki a obraz Boga u dzieci z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego

Wprowadzenie

Posiadane przez człowieka pojęcia i obrazy rzeczywistości określają to, co człowiek wie, w co wierzy, co robi, jak zachowuje się wobec siebie i innych. Jednym z obrazów mocno wdrażonych w psychikę człowieka jest obraz Boga, koncentrujący silne dynamizmy psychiczne ukierunkowane na poszukiwanie sensu i wartości życia. Dynamizmy te kształtują się w środowisku życia dziecka, najczęściej więc w środowisku rodzinnym.

Wszystko, co dziecko przeżywa w rodzinie stanowi „materiał empiryczny, z którego później na drodze analogii i abstrakcji wytwarza się obraz Boga” (Pastuszka, 1961, s. 239). Droga analogii jest tą, którą człowiek zbliża się do Boga (Słonimska, 1976). Powyższe stwierdzenia wskazują na współzależność między obrazem rodziców a obrazem Boga. Rodzice stają się dla dziecka „pomostem do Boga” (Godin, 1963, s. 247). Zanim zaczną oni mówić o Nim z dzieckiem, już ma ono w umyśle określony Jego obraz uformowany na podstawie kontaktów z nimi (Piwowarski, 1978, s. 197, Wilk, 1975, 1987). Doświadczenie wynoszone z relacji rodzice – dziecko dotyczy zarówno ich cech postępowania, ich emocjonalnego stosunku do siebie i członków rodziny, ich postaw rodzicielskich jak i całej atmosfery życia rodzinnego. Obraz Boga rodzi się na wzór obrazu rodziców – cechy dostrzeżone w rodzicach są następnie rzutowane na wyobrażone przymioty Boga (Chlewiński, 1977, Król, 1982), a emocjonalny stosunek dziecka do nich zostaje przeniesiony na jego relacje z Bogiem, a tym samym również i na obraz Boga w jego umyśle (np. Gallo, Lewis, Ranwez, za: Król, 1980, s. 116). Poza tym świa-

domy i podświadomy obraz Boga tworzy się również na podstawie koncepcji Boga, jaką mają rodzice, a którą w różny sposób przekazują dziecku (Chlewiński, 1977, s. 148), np. poprzez praktyki religijne (Just, 1969, Poręba, 1973, Piwowar, 1987).

Początek badaniom psychologicznym nad pojęciem i obrazem Boga u dzieci dali Pohlmann, Nobiling, Stuckelberg (Murawski, 1977), a nad relacją: obrazy matki i ojca a obraz Boga – Z. Freud. Zdaniem Freuda, Bóg jest wyobrażany na wzór ojca i osobisty stosunek do niego ulega wahaniom w zależności od aktualnego ustosunkowania się podmiotu do swego fizycznego ojca (Kuczkowski, 1982, s. 12). Zależność między realnym i symbolicznym obrazem rodziców a obrazem Boga badali Nelson i Jones (1973) oraz szkoła Godin'a i Vergote'a (Kuczkowski, 1982, s. 72–74). Zaobserwowano wpływ kilku zmiennych na siłę i kierunek związku między obrazem rodziców i Boga, jak np. płci, wieku, stopnia wykształcenia, poziomu dojrzałości religijnej. W badaniach empirycznych okazało się, że istnieje silniejsza zależność, między obrazem matki i Boga niż obrazem ojca i Boga u chłopców, a u dziewcząt oraz osób bardziej religijnych jest odwrotnie. Istnieje też zależność między obrazem Boga od obrazu rodzica preferowanego i darzonego większym uczuciem. Z wiekiem coraz bardziej rozluźnia się więź między obrazem rodziców i Boga, ponadto u osób bardziej wykształconych obraz Boga zawiera w sobie zarówno cechy macierzyńskie jak i ojcowskie (Godin, Hallez, 1964, s. 244; Strunk, za: Kuczkowski, 1982, s. 75). Literatura dotycząca zależności obrazu Boga od obrazu ojca jest znacznie bogatsza niż dotycząca zależności od obrazu matki (np. Jung, za: Pastuszka, 1981, s. 239, 241; Vergote, Aubert, 1972).

Przegląd badań nad kształtowaniem się obrazu Boga ujawnia brak badań na ten temat w odniesieniu do dzieci z obniżoną normą intelektualną, z jakimś defektem sensorycznym lub fizycznym (Piszkalski, 1975). Dlatego wydało się uzasadnionym podjęcie badań nad tym zagadnieniem, zwłaszcza gdy coraz bardziej odkrywamy głębię przeżyć uczuciowych osób z upośledzeniem umysłowym i znaczenie (dla nich i innych) ich pełniejszego włączenia w życie religijne Kościoła.

Metodologiczne aspekty badań

Badana grupa

Badania zależności między obrazem ojca i matki a obrazem Boga zostały przeprowadzone przez M. Wysocką i M. Rybacką na 60 osobowej grupie dzieci (30 dziewcząt i 30 chłopców) z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego. Dzieci te przebywały w Zakładach Wychowawczych „Caritas” w Częstochowie, Nowym Sączu i Puławach. Instytucje te prowadzone są na zasadzie całodobowych internatów, w których opiekę nad dziećmi sprawują siostry zakonne. Badane dzieci

były uczniami klas od V do VIII, w wieku od 12 do 15 lat, z opóźnieniem w obowiązku szkolnym nie więcej niż dwa lata. Próbkę dobrano na podstawie wyników badań psychologicznych, przyjmując za kryterium II w skali Wechslera w granicach 55–69, w skali Terman-Merill w granicach 52–67.

W badanej grupie połowa dzieci (48,3%) pochodzi ze środowiska wiejskiego, gdzie oboje rodzice pracują we własnym gospodarstwie rolnym, a jedna trzecia (31,7%) wywodzi się z rodzin robotniczych. Tylko dwoje dzieci (3,3%) jest pochodzenia inteligenckiego. Większość dzieci pochodzi z rodzin pełnych (73,3%), pozostałe nie mają normalnego środowiska rodzinnego. Na podstawie analizy dokumentów szkolnych i rozmów z wychowawcami wyodrębniono dwie grupy rodzin różniące się spełnianiem funkcji wychowawczej. Tylko 70% matek i 48,3% ojców nie budzi zastrzeżeń co do ich oddziaływań wychowawczych. Pozostali są niewydolni wychowawczo (20%) lub przejawiają różne formy patologii społecznej, np. nasilony alkoholizm (21,6%), jaskrawe stosowanie przemocy (17%). Aż 35% rodziców przejawia bardzo słabe zainteresowanie dzieckiem lub w ogóle się nim nie interesuje, natomiast jedynie 30% rodziców utrzymuje stały kontakt z dzieckiem. Większość badanych dzieci przebywa w zakładzie wiele lat (od 2 do 4 lat: 58%, 5 lat i powyżej: 28%).

Zastosowane metody

Żadna z dotychczasowych propozycji badania obrazu rodziców i Boga (Król, 1978, Kuczkowski, 1982) nie mogła być zastosowana do badania dzieci z obniżoną sprawnością umysłową, dlatego opracowano skalę własnej konstrukcji. Z listy proponowanych itemów do polskiego dyferencjału semantycznego dla mierzenia relacji obrazu ojca, matki i Boga wybrano metodą sędziów przymiotniki, które byłyby dostosowane do poziomu umysłowego badanych dzieci. W oparciu o trzykrotne badania próbne wyłoniono ostateczną listę określeń, którym nadano wyrażenie czasownikowe, jako łatwiejsze niż przymiotnikowe i zamieniono skalę siedmiostopniową na trzystopniową. Przygotowana do badań skala (Skala Obrazu Rodziców i Boga, SORB) składała się z zestawu 40 dwubiegunowych cech, nadających się jednocześnie do opisu postaci ojca, matki i Boga. Każda para cech podlegała oszacowaniu na skali, której poszczególne stopnie zostały werbalnie określone: 1. zawsze, 2. czasem, 3. nigdy. Celem uniknięcia rutynowej odpowiedzi związanej z jednym z krańców skali, kolejność itemów podawana była na przemian. Poza tym raz rozpoczynały skalę określenia pozytywne, innym razem negatywne. W celu bliższej charakterystyki obrazu rodziców i Boga wyodrębnione cechy podzielono metodą sędziów na cztery kategorie, określające:

1. więź emocjonalną dziecka z ocenianą osobą (np. kocha mnie, rozumie, współczuje mi, oczekuje mnie, broni mnie);
2. cechy dotyczące moralnego aspektu działań ocenianej osoby związane z jej bezpośrednim działaniem na rzecz dziecka (np. chwali, nagradza, służy dobrą ra-

da), cech jej psychologicznego funkcjonowania (np. jest wesoły, mądry, spokojny, posiada władzę), oraz „cech charakterologicznych” (np. jest groźny, niesprawiedliwy, wymagający, nielitościwy);

3. osobę rodzica lub Boga w kategoriach dobra moralnego (jest święty, jest zły);

4. fizyczne cechy ocenianej osoby (brzydki, silny).

W niniejszej pracy zastosowano również metodę projekcyjną – dwa rodzaje rysunków „Moja rodzina” oraz „Bóg i ja”, jednak ze względu na ramy obecnego artykułu wyniki uzyskane przy pomocy tej metody zostaną pominięte. Szczegółowe wyniki badań zostały przedstawione w pracach Wysockiej i Rybackiej (1987).

Wyniki badań

Korelacje między obrazem Boga i obrazem ojca

Wyniki badań uzyskane skalą własnej konstrukcji (SORB) wskazują na duży stopień podobieństwa w opisie Boga i własnego ojca. Korelacja między obrazem Boga i ojca dla całej grupy badanych dzieci z upośledzeniem umysłowym jest bardzo istotna statystycznie (R . Spermmana = 0,895, $p < 0,001$). Podobna zależność występuje u obu płci (u dziewcząt $R = 0,566$, $p < 0,001$; u chłopców $R = 0,594$, $p < 0,001$). Przy czym można stwierdzić wyraźną tendencję do bardziej pozytywnej oceny cech Boga niż ojca. Na 40 ocen dokonywanych przez 60 badanych dzieci w stosunku do cech Boga, ani razu ocena ta nie była niższa ocena tej samej cechy u ojca. Obraz Boga jest więc wyidealizowanym obrazem ojca.

Wprawdzie zarówno u chłopców jak i u dziewcząt osoba ojca jest modelem tworzenia się w świadomości dziecka obrazu Boga, to jednak analiza wyników poszczególnych itemów skali wskazuje na pewne podobieństwa i różnice międzypłciowe. Chłopcy są np. skłonni do bardziej krytycznej oceny ojca niż dziewczynki, co prowadzi do większych niż u dziewczynek różnic w ocenie cech ojca i Boga, a tym samym do silniejszego procesu idealizacji cech ojcowskich rzutowanych na postać Boga.

Biorąc pod uwagę poszczególne kategorie cech można zauważyć różnice między wynikami obu płci w kategorii więzi emocjonalnej – u dziewcząt korelacja między obu omawianymi obrazami była statystycznie istotna ($R = 0,526$, $p < 0,05$), natomiast u chłopców nieistotna. Wynik ten świadczy o tym, że między obrazem Boga, w kategorii Jego emocjonalnego stosunku do chłopca, a obrazem tego rodzaju stosunku ze strony jego ojca nie istnieje znacząca zależność. Badani chłopcy wyraźnie określali stosunek uczuciowy ich ojców do nich jako bardziej negatywny i chłodny niż stosunek Boga. Ojciec istotnie częściej np. nie ma dla niego czasu, nie wysłuchuje jego prośb, nie pomaga, odpycha, a nawet bije. Podobna istotna

różnica między dziewczynkami i chłopcami wystąpiła w zakresie opisu cech psychologicznego funkcjonowania oraz uwidaczniających się w stałym sposobie ich działania. Tylko u chłopców wystąpiła istotna zależność między obrazem cech psychicznych przypisywanych ojcu i Bogu ($R = 0,943$, $p < 0,001$). Cechy te (np. mądry, lubiący porządek) stają się u chłopców wzorem modelującym identyczny obraz Boga. Natomiast cechy, które można by nazwać charakterologicznymi są odmiennie oceniane przez chłopców w odniesieniu do ojca i Boga. O ile w przypadku dziewcząt związek korelacyjny między tymi dwoma obrazami cech jest bardzo istotny ($R = 0,986$, $p < 0,001$), o tyle u chłopców okazał się nieistotny ($R = 0,636$). Obraz cech ojca jest znacznie bardziej negatywny niż obraz Boga – ojciec jest bardziej groźny, niesprawiedliwy, zazdrosny, wymagający.

Korelacje między obrazem Boga i obrazem matki

Wyniki liczbowe uzyskane przy zastosowaniu skali (SORB) w całej grupie badanych dzieci wskazują na bardzo istotną statystycznie korelację między obrazem matki i obrazem Boga ($R = 0,94$, $p < 0,001$). Przy czym obraz Boga jest bardziej pozytywny niż obraz matki (więcej pozytywnych określeń). Bóg jest więc jakby wyidealizowaną matką.

Stwierdzenia powyższe odnoszą się do obu płci dzieci. Korelacja między obrazem matki a obrazem Boga jest bardzo istotna statystycznie zarówno u dziewcząt ($R = 0,80$, $p < 0,001$) jak i u chłopców ($R = 0,74$, $p < 0,001$). Przy czym globalny obraz matki okazał się nieco bliższy obrazowi Boga u dziewcząt niż chłopców, co przeczyłoby wynikom badań Strunka (1959, za Kuczkowski, 1982). Jednak wnikięcie w wyniki uzyskane w poszczególnych kategoriach opisu ujawnia, że wprawdzie istnieje statystycznie istotna korelacja między obrazem matki a obrazem Boga w kategorii więzi emocjonalnej, to jednak u chłopców jest ona większa ($R = 0,65$, $p < 0,001$) niż u dziewcząt ($R = 0,53$, $p < 0,01$). Podobne wyniki uzyskano w kategorii moralnych cech opisywanej osoby. Współczynniki korelacji między obrazem matki a obrazem Boga w zakresie tych cech okazały się bardzo istotne statystycznie zarówno u dziewcząt ($R = 0,77$, $p < 0,001$) jak i u chłopców ($R = 0,88$, $p < 0,001$), to jednak wysokość współczynnika korelacji jest wyższa w grupie chłopców.

Analizując dokładnie omawiane zależności można zauważyć, że chłopcy w mniejszym stopniu niż dziewczynki opierają swój obraz Boga na cechach matki ujawnianych w jej bezpośrednim działaniu na jego rzecz (Dz.: $R = 0,97$, Chł.: $R = 0,83$) lub na cechach jej psychologicznego funkcjonowania (Dz.: $R = 0,94$, Chł.: $R = 0,83$), natomiast bardziej bazują na cechach mających odzwierciedlenie w stałym sposobie postępowania matki wobec niego (Dz.: $R = 0,83$, Chł.: $0,93$). Obie grupy dzieci wskazywały, że Bóg jest znacznie niż matka silniejszy i świętszy oraz ma więcej czasu dla nich. Natomiast dziewczynki dostrzegały szczególną różnicę na korzyść cech Boga w zakresie takich cech jak: wesoły, wymagający,

cierpliwy, przebaczący, spokojny; natomiast chłopcy ujmowali dużą różnicę w zakresie cech życzliwości i posiadania władzy.

Wnioski

Wyniki badań skalą pozwalającą na opis cech rodziców i Boga wskazują na wysoką korelację między tymi obrazami u dzieci z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego, przy czym obraz Boga jest zawsze (we wszystkich określeniach) bardziej pozytywny niż obraz każdego z rodziców. Tak wysokich współczynników korelacji między tymi obrazami nie uzyskano w żadnych z dotychczasowych badań. Potwierdziły się natomiast wcześniejsze rozważania na temat przypisywania Bogu zarówno cech macierzyńskich jak i ojcowskich.

Obraz Boga okazał się więc wyidealizowanym obrazem matki, a szczególnie ojca. Jak wynika z wywiadów z personelem wychowawczym oraz z analizy dokumentacji szkolnej sytuacja rodzinna wielu dzieci jest bardzo niekorzystna. Fakt idealizacji rodziców, a zwłaszcza ojca można tłumaczyć niezaspokojonymi potrzebami uczuciowymi dzieci, które sięgają po ten mechanizm obronny, aby zapewnić sobie poczucie spełnienia tak ważnych potrzeb rozwojowych. W stworzonym przez siebie obrazie matki i ojca próbują znaleźć możliwość zaspokojenia tych potrzeb. Czynniki, które sprzyjają stosowaniu mechanizmu idealizacji są: sytuacja oddalenia dziecka od domu, atmosfera wychowawcza Zakładu prowadzonego przez siostry zakonne, ograniczenie funkcji poznawczej i dojrzałej refleksji, przewidywanie społecznej aprobaty dla wypowiedzi werbalnych wyrażających pozytywną ocenę rodziców.

Obrazy postaci rodziców mają wpływ na obraz Boga, ale w niejednakowym stopniu u poszczególnych dzieci. W sytuacji negatywnych układów emocjonalnych z własnym rodzicem większość dzieci kształtuje sobie w procesie wychowania religijnego taki obraz Boga, który ma charakter kompensacyjny, tzn. pozwala dziecku odczuć w kontakcie z Bogiem zaspokojenie potrzeb emocjonalnych. Bóg spełnia rolę „ojca niebieskiego”, zastępuje ojca ziemskiego w otaczaniu dziecka miłością, opieką, docenianiu jego wartości.

Interesujące jest to, że badane dzieci pomimo swego upośledzenia umysłowego okazały się otwarte na wartości religijne, wyrobiły sobie pewne sądy i przekonania w tym zakresie oraz były zdolne do wyrażenia swego stosunku do Boga.

Literatura

- Chlewiński Z., *Psychologiczne uwarunkowania idei Boga*, [w:] *Teologia nauką o Bogu*, pod red. M. Jaworski, A. Kubiś, Kraków 1977, s. 145–154
Godlin A., *Le Dieu des parents et le Dieu des enfants*, Paris – Tournai 1963
Godin A., Hallez M., *Images parentales et paternite divine*, Lumen Vite 1964, nr 19, s. 243–276

- Just A., *Psychologiczne podstawy religijnego wychowania dzieci*, [w:] *O Bogu i o człowieku*, pod red. B. Beize, t. II, Warszawa 1969, s. 226–234
- Król J., *Wpływ posiadanego obrazu ojca na pojęcie Boga u dzieci i młodzieży*, Lublin 1978, rozprawa doktorska KUL
- Król J., *Obraz ojca w kształtowaniu się pojęcia Boga u dzieci*, Homo Dei 1980
- Król J., *Wpływ posiadanego obrazu ojca na pojęcie Boga u dzieci*, [w:] *Psychologia religii*, pod red. Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 181–233
- Kuczowski S., *Psychologia kształtowania się obrazu Boga*, Kraków 1982
- Murawski R., *Pojęcie Boga u dzieci w świetle dotychczasowych badań*, Collectanea Theologica 1977, nr 47, s. 49–60
- Pastuszka J., *Rola moralno-religijnego człowieka*, Ateneum Kapłańskie 1961, (317), t. 63, z. 3, s. 235–244
- Piszkański H., *Obraz Boga u dzieci upośledzonych umysłowo*, Ateneum Kapłańskie 1975, nr 19, s. 206–209
- Piwoń M., „Postawy religijne rodziców a obraz Boga u dzieci z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego”, praca magisterska KUL Lublin 1987
- Piwoń M., *Wychowywanie do życia rodzinnego we współczesnej katechezie*, Ateneum Kapłańskie 1978, (418), s. 196–198
- Poręba P., *Rodzina chrześcijańska małym Kościołem*, [w:] *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, pod red. F. Adamski, Kraków 1973, s. 182–199
- Rybacka M., „Obraz matki a obraz Boga u dzieci z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego”, praca magisterska KUL, Lublin 1987.
- Słonimska J., *Pojęcie Boga u dzieci i młodzieży w świetle współczesnych badań*, [w:] *W kierunku prawdy*, pod red. B. Beize, Warszawa 1976, s. 378–416
- Vergé A., Aubert C., *Parental images and representation of God*, Soc. Capass 1972, nr 19, s. 431–444
- Wilk J., *Wpływ rodziców na religijność dzieci do lat 6*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1975, t. XXII, z. 6, s. 55–79
- Wilk J., *Znaczenie pierwszych doświadczeń dla religijnego wychowania małego dziecka w rodzinie*, Lublin 1987
- Wysocka M., „Obraz ojca a obraz Boga u dzieci z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego”, praca magisterska KUL, Lublin 1987